

ՉԻՐԿԱՆԻՍՏԱՆԻ 19 ՅՈՒՆԻՍԻ

Հայաստանի օրինակը ծանրակշիռ պատուական նամակին, որ գրուած է Փարիզէն Հռոմէական գիտնական և կենդանողէտ հայէ մը: Թէպէտ այս նամակը հրատարակեցաւ լրագրող 433երորդ թուոյն Յաւելուածոյն մէջ, ի վերայ այս ամէն նշանի զոնապան օրինակը պատճառաւ համար արժան համարեցինք նորէն ի լոյս ընծայել լոյն:

Իւր. Վ. Ն. Ղ. և ուր. վարդապետ Յովնանեանց, Վ. Երազմատուէրի Վ. արդապետ:

«Ստուգել ամէն հայրենասէր արտի մեծ արտու մութիւն ու ջաւ կը պատճառէ տեսնել թէ ազգ երկնս կրօնի կողմանէ հիմն երկու բաժնուած ըլլալով, մեծամեծ բարեքներ կը խոստանան, ազգային յաւաքագիտութիւնն ու պայծառութիւնը դռնէ այնչափ գիւրաւ յոտով չէր թար արշտի որ կրնար ըլլալ, թէ որ ամէն կողմանէ մէկ ըլլալով ամէնքս միաբան մի և նոյն վախճանին գիտնէր: Ինչո՞հ համար ալ ազգին ճշմարիտ բարեք ուղղութեան գիտաւոր մտածմունքն այն է որ այս գեղաւոր բաժանման պատճառն ու բաժանումը վերցնելով՝ ազգ երկնս նաև այս կողմանէ կտարեկապէ մէկ ըլլալ:»

Չարմաքով և մեծ հաճութեամբ կարգացի այս տողերը ձեր՝ Վստերի պատմութեան յաւաքարանութեան մէջ, որ հրատարակել է իւր իւրաքանչեւ 39երորդ թուոյն մէջ: Եւ իւր մարդ ու գրէն այս խօսքերը նոյն գիտն, նոյն արժեքը չունին ինչպէս ձեր գրէն: Վստի զի ան կարելի է կարծել թէ աւանդ խորհրդածութեան աստուղ հետեւութեան դուք խօսք մը նետէք ազգին մէջ, երբ ճշմարիտ ազգասէրներու թարգման կ'ըլլաք: Եւ ձեր կարծիքն ալ աննոյն կարծեալը համեմատ կը յայտնէք օրագրի մը մէջ, գրքի մը մէջ, որ ըսել է ներկային և հանդերձեալին մեջ, դուք կարող եւ զօրաւոր միաբանութեան մը անդամ, որ ազգին աղէկ տպարաններուն մէկը ունի, գրիչներ ու պաշտպաններ, և ամէն ազգային օգտի մը համար պէտք եղած միջոցներ, երբ կամք ըլլալ:

Իայց որովհետև ազգասիրութիւնը պարտք մըն է և աւաքներութիւն չէ, ազգասիրութիւն կ'աւանդուի եւ ալքններու ձեռք հետ, և եթէ կը ներքէր քուշակելու նաև ձեր «Եւրոպայի բաժանման պատճառն ու բաժանումը վերցնելու» հնարքներուն փոխարէն, իւր երկու ձաճեալ կը տեսնեմ:

Եւս. Վ. Ազգին մեծ մասը՝ պարսիկ մասին հետեւ յինել, այնքին բոլոր Հայ ազգը պապական ընել: Եւրոպայ. Վ. Ազգին պարսիկ մասը՝ մեծ մասին հետեւ յինել, այնքին բոլոր Հայ ազգը Իշմիաճնայ Կաթողիկոսին հնարանդեցնել:

Իպէն մեծ մասը պարսիկին հետեւ յինելու համար ևս անկարելիութիւն մը կը տեսնեմ. վստի զի իւր մեծութիւնը միւս մասին պարսիկութեան հետ բաղդատելով կը տեսնենք, որ գարծաւ ինքրիկն ազգ մը կրնայ ձեռնալն, երբ պարսիկ մասը անշնան և անանուն ժողովուրդ մը կրնայ մնալ և ոչ տառապազրի մը արժանի: Ինչ է այն պարտք որ պատճառը որ կարենայ համոզել 1851 տարին ի վեր քրիստոնէայ եղած ազգ մը իւր դաւանանքը, իւր արարողութիւնները, իւր կրթութեան տարրութիւնները փոխելու, կամ աւելի ձգտութեամբ խօսելով աստուծէ բաւ մը կամ գիր մը փոխելու: Իսկ չեմ հաւատար որ ձեռք պիտի յաւաքէ որով մարդ մը կարենայ Հռոմէական պաշին մարդ ելալ գելով ինչի «Իսթիքի Բոյն» պատասխանել: Վստի զի վստք Նստուոյ հետեւ և մը այն տգիտութեան խաւար օրերէն, որոնց ստու երեւոյնն մէջ Ղ. ինքնուր և իրենց յաւորդները այն զմարդին բոցը ցուցնելով արտաքին թշուառ: Հայ ազգին դաւանները, անիծել արմիցիներով իրենց եկամուտներուն իրենց հաւատաւ եղբայրները և իրենց հայր և նախահայրը յիշատակը, որ Վերիաւոր եկեղեցւոյն այնչափ հարապէտք ու փարդ տպեալ տուած էին:

Իսկ այս «Իսթիքի Բոյն» պատճառն ու ճշմարտութիւնները ժողովրդը կը գտնեմ, վստի զի Հայոց ազգը զիւր տիւրէս այնչափ չէր ճանաչեր ինչպիսի իւր պատճառաւ եղած ժողովրդը: Եւ «Իսթիքի Բոյն» ըսելը, վստի զի Վ. Երազմատուէր ալ այնչափ կ'ըսէ. «Որ իսթիքի երգելու», վստի զի ի զեմս որ զեմս կ'երգուի, և այն և այն: Եւ Հռոմէական փառասիրութեան գէնը՝ Եւրոպայի Բոյն ձրը մարիտ աւաքեալն ու ճարտասան փարդապետ: Վ. Երազմատուէր, յարգողապետութիւն Վ. արդապետ, և «Եւրոպայի բաժանման պատճառն ու բաժանումը» կը վերցնայ:

Իւր. դուք ինչպէս աղէկ գիտէք Հռոմէական Հայոց այս օրուան վիճակը որ ամէն ազգասէր արտի յաւ և ամէն նոյն ժողովուրդեան մէջ գրուած ճշմարիտ քահանայի խղճմունքն նիւթ մը կը պատճառէ: Վստի զի այս չարեաց մասամբ իրենք ալ յանցաւոր չըլլան, ով կրնայ ըլլալ: Եւս մեծ օրինակին առջև կարելի է յուսալ: Զեր ի մաստաւթեան թէ կը փափաքէք նոյն վիճակին մէջ բերել մայնէ ազգին մեծ մասն ալ:

Հռոմէական Հայոց վիճակը ըսելով անշաղ, վստի զի Վ. Երազմատուէր օրագրին 365երորդ թուոյն մէջ տեսնու ազգը՝ Կոստանդնուպոլսէ գրուած նոյն ժողովուրդեան անձանցմէ նաւ ման մը, որուն պատասխան մէկը չուուաւ: Եւ ուրով նամակին հեղինակները երկարաւորութեան զայրանալ իրենց մէջ և կործանումն սպառնալով իրենցն, ու կ'ազգապէս թէ «Իսթիքի Բոյն» մը գիտնական, խոհեմ և ալ փառք վարդապետներ, ինչո՞հ համար ժողովուրդեան խոհեմ և լուսաւորեալ մասին կ'ըսէ միաբաններ այս փայլալիկան լարեալ առաջը առնելու համար, որոնց հետեւ իրենց իրաւ վարդապետը կրնան ըլլալ մը ինչը հասարակութեան: Իւր իրաւի զարմանալի է, յարգողապետութիւն Վ. արդապետ, որ ուսումնական Վ. Երազմատուէր մը օրագրի հրատարակելով այնչափ ժամանակէ ի վեր, ձեր ժողովուրդեան վիճակը՝ չորս տարւոյ անդամ, իշխատաւ կ'արժանի չէք ըսած: Դուք քահանայ և վարդապետ նոյն ժողովուրդեան որ հարկաւոր կը տեսնէք բողոքողաց առջև ու առնելու, երբ նոյն ժողովուրդը ներքին երկարաւորութեամբ կը կործանի, դուք Վ. Երազմատուէր քարոզք՝ որ նուազ ազգասէր կը գտնէք Վ. Երազմատուէր, երբ ձեր Վ. Երազմատուէր ժողովուրդեան ալ կ'ըսէ տառապալներուն մէջ Յովնանեան քուշը կը քուշէ ու կը խորդայ: Դուք անիւրաւ կ'ըսէք էք և անկաւատես, երբ գերապայծառ Հատուկներ կը հարձէ ընկերութիւն մը, որուն գրեթէ անդամ են ձեր ժողովուրդեան կ'ըսէ ըստ մար: Եւս խօսքերը անխորհրդ կը գտնեմ եւ նաև Վ. Երազմատուէր օրագրին հրատարակել վարդապետաց, որ կրնային անդամ մը գտնէ՝ ազգին անցեալը ձգել և ներկային վիճակը քննել: Եւ ձեզի պէս գիտեմ թէ կը փափաքէին անշուշտ ազգին միութեան, և կրնան գոհել իրենց անդամները որ նոյն միութեան կ'աշխատեն: Հռոմէական երկրորդին, իրեն փոխալ անդամ, թէպէտ անոնք ունին Հայ ազգը լատինացիներ փափաքած ըլլան քան թէ զ'առնենք հայացնել:

Իսկ այս հարցմունքը չէ ընել, եթէ դուք ազգին միութեան չ'ապագայէք: Վստի զի իմ աչքին ինչ որ այսօր երկարաւորութեան պատճառ է Հռոմէական Հայոց մէջ, զիս չ'արմատներ, Հատուկ գերապայծառն գործքներուն մէջ արտաքող կարգի բան ամէնէն չեմ տեսնել: Վստի զի իւր ամէն գործերը Վ. Երազմատուէր կ'աշխատեն են: (Եւ թերեւ ազգային պատմութեան հետաքրքրէք գտնեն նմանութիւն մը իւր և իւր: Դու իմենք մը տալիւր Վ. Երազմատուէր մը մէջ), ասոր համար չեմ գրուցեր այն ժողովուրդեան պէս, թէպէտ իրաւունք ունին զրուցելու հաւուած խղճի համար, թէ «Իսթիքի Բոյն» այս քահանայից ըսածը, որ մեր մտքերը գերի ընելով աւանդութեան մեղի յանձն առնելու անհրաժեշտութիւնը, և այսօր կ'ըսէ իւր կ'ըսէ, կամ մեր քաջածր ունութեանց անհոգ անհատներ: Զեւս այս խօսքերը չեմ գրուցեր, եւ գերապայծառ: Եւս սուր չեմ բարձրաւոր, ինչ իւր պարտքը կը կատարէ: Հռոմէական պարտքը կը հետեւի երբ քահանայ մը քահանայի հաւանութեամբ առանց բոլոր եկեղեցականաց և ժողովուրդեան հաւանութեան հայտարարութեան անհոգ անհատներ, երբ ժողովուրդեան կամաց գէմ փարդապետներ կը բռնէ որ սիրելի են ժողովուրդեան և պատկառելի իրենց առարկին վարդապետ և ազգասէր աշխատանքները համար: Եւս այս գործքները ընելով ինչ Հռոմէական եկեղեցւոյն սահմանադրութեանց կը հնարանդի և Վ. Երազմատուէր օրինակին, որ եւթ ութ հարիւր տարին ի վեր այսպէս և ստոր նման օրենքներով կը փարդէին, ցաւաւ ալ է գերապայծառ: Հատուկներ, որ տարեան ալ մէկ անգամ իրեն պէս կը զրկուի իրարիցներ բարձրացնելու և եկեղեցւոյ՝ այսինքն իւր անձին անհարգանքները կրակի մէջ նետելու փառքէն: Վստի զի օր մասնեան ինքնակաւտերութիւնը իւր հպատակները անանոց նախնիներէն վեր կը համարի և իւր

հայրանամ կառավարութիւնը չ'ընար յարմարել Հռոմէական սկզբանց:

Իւր չ'ըլլայ թէ մէկը զարմանայ թէ այս մասին վրայ, այսինքն Հռոմէականաց արդեան վիճակին վրայ այսչափ երկայն կը պնդեմ, վստի զի ասիական գիտնական չէ՞ր այլ էական կանոն մը Հռոմէական անձանի փարդապետութեան, որ կարծես թէ գաշապրութեան մարհակ կըքած է ինքնապա հետ, քրիստոնէից մեծ մաս մը գտնալի մասնեալ, «Երազմատուէր» կ'ըսէ: Իւր ճշմարիտ հռոմէական ժողովուրդեան մը ինչպէս որ ասելի և ստուանի դատապարտեալ գտնալներ պէտք է ըլլան օտար գաւառութեամբ քրիստոնէայէ, նոյնպէս պէտք է ասել ըլլան ուսումներ, գիտութիւն և մտածութիւն, որ շատ մը կը խրամաւ տեն այդ սարգի ստայնէ շնուած աստուութեան պատուարը քրիստոնէայ ազգաց, և որ մեծն է համարգի եղբայր մէջ: Իւր անոր համար ալ չէի զարմանար, երբ երբեմն օրագրիներուն մէջ կը կարգայի թէ Վատթեոս և Հակոբ արհիւ եպիսկոպոսներ ընկերութիւններ կը հաստատեն, դպրոցներ կը շտացնեն ու կը բարեկարգեն, նոյն միջոցին կ'ըսենայի թէ իրենց համար թուա Հատուկ արքեպիսկոպոս ամէն անարժան միջոցներ ի գործ կը դնէր հռոմէականաց և Հայոց մէջ գտնուած միմիայն ընկերութիւնը կործանելու, հրապարակելու գործը կը գոցէր արհիւ արհիւ ծնողաց աղաչանքը, որոնց դաւանները երեսի վրայ կը մնային, և հիմա ալ փարձապէտութիւն ընող փարդապետներ կը ըսեն թէ իրենց փառքերը կը բռնէ մէջմէկ պատճառաւ: Իւր աստեղ ինչպէս համար, վստի զի Հռոմէական չ'ուզէր, այլ ոչխարներու անբան հոտ մը պէտք է իրեն, որ ուզածին պէս առաջնորդէ:

Եւս տեսնելով ու գիտնալով, և անգին ալ բաղդատելով Իշմիաճնական և բուն Հայոց ի նախնեաց ժառանգութիւն մնացած ներդրումն թողնուած թիւնը որուն եղբայր է բոլոր ուղղափառ քրիստոնէայ, որ ուսումնայ յորդը ճանաչան վերջը բարեկամ գիտութեանց, և կ'օրհայ անշուշտ ազգասէր ըրած խախտանքութիւնը երբեմն, որ թերեւ ազգային միութեան չ'ապագայէր սիրայ ազգասիրէ եղած է, և տեսնելով գործքներ որ քան զնոյնքեր աւելի աղէկ կը խօսին, եւս համարեւած եմ, վերադառնալով Հայոց, թէ «Երազմատուէր» ճշմարիտ բարեք ուղղութեան և աննոյն մտածմունքը աս գեղաւոր բաժանման պատճառն ու բաժանումը վերցնելու, ազգին պարդ մասը՝ մեծ մասին հետեւ յինել, այնքին բոլոր Հայ ազգը Իշմիաճնայ Կաթողիկոսին հնարանդեցնել: Եւս իւր օրագրի և կրօնական իշխանութիւնը հայրանում և ազգային ըլլալով, անազգասիր իսթիքի հոր մը իշխանութեան հետ, մեզի երաշխաւոր մը կ'ըլլայ խաղաղութեան և եղբայրսիրութեան, «Երազմատուէր» ինչ խախտանք, ալ գային յաւաքներութիւնն և պայծառութիւնն քրիստոնէայէ: Ինչպէս ամէն ինչուն մէկ ըլլալով, և ամենիս միաբան մը նոյն վախճանի քրիստոնէայ, այսպիսի Կաթողիկոսի մը օրով՝ որուն անհաշատ ասաքիւնութիւնը, ազգասիրութիւնն և ուսումնասիրութիւնը ամէն անակ մարդոց բերանն է, որ զինքը տեսնել ըսել և ճանաչել են, և որ եւս աչքով տեսայ ճիշտիս, չէ թէ զինքը, այլ որ մեծն է, ժողովուրդեան մը սէրը և երախտագիտութիւնը իւր նախնի առաջնորդին և արդի Կաթողիկոսին համար: Եւ կարելի է ազգը միացնել օգտակար կերպով, պէտք է իրեն աչքը դարձնել Իշմիաճնայ, հոս ուր Հայ ազգին կրօնից և պայծառութեան հիմնարկութիւնը ըրին Վրդոբ և Տրդատ և որ ազգին միմիայն Հեռիսի աստղն է և զուարթ յիշատակ մեր ի թշուառութեանց ալ կ'ընեն ազգին:

Եւս այս միութեանը այս կերպով կարենաք կատարել, յարգողապետութիւն Հայոց, դուք և ձեր Վ. Երազմատուէր և ձեզի համարեւած ազգասէր և պատուական փարդապետ որ ազգերուն համար կ'աշխատին կամ գրեւալ կամ անոր զուականց վրայ սիրտ մաշկնելով, ինչ հարկաւորութիւն կը մնայ Վարդապետ Վ. Երազմատուէր և պատմութեան վրայ աշխատելու բողոքողութիւնը ի Հայոց արգիլելու համար, որ գրքատուններ չեն կրցած արգիլել լուսաւ, բաւական և ազգային հին պատաւմունքը վերցնել և նորքը ինքնիկն անհետ կ'ըլլան, Վ. Երազմատուէր վիճելը չէն որ բողոքողութիւնը արմատաքի կը խլեն, այլ ըստ իմ կարծեացս վստք կը ստուգանեն և կ'աճեցնեն:

Զեր գիրքը արդէն եւս կը տեսնեմ իւր յաւաքառէն, որ կ'ըսին բողոքողութիւնը իւրեւ թէ

